

Ewa Kos

Specyfika polskich badań autobiograficznych : geneza i rozwój do lat 70. XX w.

Teraźniejszość - Człowiek - Edukacja : kwartalnik myśli
społeczno-pedagogicznej nr 3 (47), 49-67

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

EWA KOS

Uniwersytet Łódzki

Specyfika polskich badań autobiograficznych. Geneza i rozwój do lat 70. XX w.

W ciągu ostatniego dziesięciolecia obserwuje się renesans badań o charakterze biograficznym, które sytuuje się zwykle w obrębie jakościowej orientacji badawczej. Wskazać można co najmniej kilka źródeł inspiracji teoretycznych dla badań biograficznych. Określane są one często pojęciem „paradygmat” lub „model”. Obrany paradygmat naukowy przesądza o sposobie ujmowania świata empirycznego przez badacza, stanowi ogólne ramy odniesienia. Porządkuje aktywność badawczą, wpływa na formułowanie problemów badawczych, określa formy gromadzenia danych oraz sposób ich interpretacji. Z przejętego przez badacza modelu wynikają preferowane podejście analityczne, terminologia, styl badania, wybór metody badań.

Wielu autorów próbuje na nowo formułować założenia „współczesnego” sposobu myślenia o badaniach jakościowych, wierząc, iż wykorzystanie biograficznej perspektywy doświadczenia świata społecznego otwiera oryginalne możliwości poznawcze. W obecnie prowadzonych badaniach biograficznych, w mniejszym bądź większym stopniu, znajduje jednak odzwierciedlenie długa tradycja, którą postaram się przybliżyć w niniejszym artykule.

W opracowaniu przedstawię rozwój badań biograficznych w Polsce do lat 70. Przyjrę się, w jaki sposób były one prowadzone na gruncie socjologii i pedagogiki. W okresie tym, a zwłaszcza po II wojnie światowej, polscy naukowcy w bardzo ograniczonym zakresie uczestniczyli w światowym dyskursie naukowym. Można zatem przyjąć, że prowadzone wówczas badania biograficzne i towarzyszące im refleksje teoretyczne miały charakter specyficzny dla Polski. Obecnie przedmiotem recepcji polskich badaczy są nowe podejścia badawcze, opracowane w niemieckim i angielskim obszarze językowym. Tym bardziej warto więc krytycznie przyjrzeć się rodzinnemu dorobkowi badań o charakterze biograficznym. W niniejszym artykule zwrócę

uwagę na niejednoznaczność terminologiczną pojawiającą się w wypowiedziach o badaniach biograficznych. Zaprezentuję stosowane w przeszłości sposoby pozyskiwania materiału badawczego oraz sposoby jego analizy.

Wstępne rozróżnienie – biografia i autobiografia

Przed prezentacją głównych zagadnień warto wyjaśnić kluczowe pojęcia, tj. „biografia” oraz „autobiografia”, które stosowane są w literaturze przedmiotu często zamiennie.

Sposób rozumienia biografii związany jest najczęściej z dyscypliną naukową, w zakresie której realizowane są badania. T. Schultze wyróżnił kilka obszarów myślenia o biografii. W pierwszym znaczeniu biografia postrzegana może być jako *tekst*, który przygotowany został albo przez autora biografii – mamy wówczas do czynienia z autobiografią – albo przez inną osobę, która przygotowała biografię jako zapis przebiegu życia jednostki. Może być też rozumiana jako *życie – bios*. Uwaga badacza w tym kontekście ogniskuje się na „zewnątrznym” postrzeganiu życia bohatera biografii (opis i interpretacja przebiegu życia) lub „wewnętrznym” (biografia zawiera komentarze dotyczące przeżyć i doświadczeń jednostki). Według T. Schultzego biografia rozumiana może być także jako proces kształtowania się człowieka, jako społeczna konstrukcja (wzór biografii typowy dla uczestników danej zbiorowości, członków danej grupy) lub jako forma komunikacji. W kontekście mojej analizy istotny jest pierwszy, z wymienionych przez T. Schultze, sposobów myślenia o biografii odróżniający „biografię” i „autobiografię”, które często w omówieniach badań biograficznych używane są zamiennie (za: Urbaniak-Zajac 2007).

Zatem biografię rozumiem jako tekst przedstawiający historię życia jednostki, napisany przez inną osobę, która korzystała z różnych źródeł danych (*life history*¹ – opis przebiegu czyjegoś życia), natomiast autobiografię jako tekst napisany bądź opowiedziany przez podmiot biografii (*life story* – opowieść o własnym życiu).

Biografie i autobiografie są dostępne badaczowi w formie tekstu. Teksty te mogą być konstruowane na podstawie różnego typu materiałów. Najbardziej popularnym jest podział materiałów biograficznych na: dokumenty cudze i dokumenty osobiste. Do dokumentów cudzych (nie wytworzonych przez jednostkę) zaliczyć można m.in. dokumenty urzędowe, kroniki, zapiski prasowe, nagrania wideo, fotografie. Dokumenty osobiste (autobiograficzne) to, jak twierdzi J. Szczepański, każda wypowiedź pisemna, która zawiera opis obiektywnej sytuacji społecznej i osobisty pogląd piszą-

¹ D. Dobrowolska (1992) dokonuje rozróżnienia na opowieść o życiu własnym i czyimś, odpowiednio *life story* i *life history*.

cego (Szczepański 1970, s. 146). Wśród dokumentów autobiograficznych wyróżnia się zwykle: autobiografie, pamiętniki, dzienniki, zapis wspomnień, listy, notatki, które pisane są na bieżąco, kalendarze. W początkowym okresie rozwoju badań biograficznych do najbardziej popularnych i uznanych za wartościowe należały autobiografie oraz pamiętniki, w których autorzy przedstawiali relacje ze zdarzeń z pewnego dystansu czasowego. Ujawniali w nich nie tylko przebieg wydarzeń, ale także swoją ich ocenę, związane z nimi uczucia i emocje. Pamiętnik był wartościowym i najczęściej wykorzystywanym materiałem badawczym, przede wszystkim przez socjologów, psychologów. Z tego względu w literaturze mówiło się o „metodologii pamiętnikarstwa”, „nurcie pamiętnikarskim” w zakresie badań autobiograficznych.

Posługiwanie się nazwą „badania biograficzne” na gruncie wielu dyscyplin naukowych bez określenia rodzaju materiałów badawczych sprzyja nieporozumieniom. Obecnie, tak jak niegdyś, zauważa się dwie tendencje w myśleniu o badaniach biograficznych. W ramach pierwszej z nich odróżnia się badania biograficzne oparte na różnym materiale, pochodzącym z różnych źródeł (np. w historii wychowania) od badań opartych wyłącznie na materiale autobiograficznym lub badań, w których materiały tego typu mają decydujące znaczenie. W tym ujęciu badania nad biografiami i badania dokumentów autobiograficznych pojmowane i uprawiane są w zróżnicowany sposób (zgodnie z dyrektywami przyjmowanymi w zakresie danej dyscypliny naukowej, w ramach której realizowane są badania). W ramach drugiej tendencji traktuje się autobiografię jako specyficzny rodzaj biografii. Badacze nie poświęcają szczególnej uwagi odmienności źródeł danych. Wpisują realizowane badania w nurt badań biograficznych, także gdy analizują dokumenty autobiograficzne.

W ostatnich latach badania biograficzne wyraźnie się rozwinęły, zwłaszcza obszar badania dokumentów osobistych, słabnie jednocześnie pierwsza tendencja odróżniania badań biografii i badań opartych na dokumentach autobiograficznych. Tocząca się obecnie dyskusja koncentruje się wokół analizowania dokumentów autobiograficznych, a mimo to w powszechnym użyciu jest nazwa „badania biograficzne”. Być może taki stan rzeczy jest wyrazem działania zasady ekonomiki języka – przedrostek „auto-” wydłużający słowo nie jest traktowany jako niezbędny, zostaje więc pominięty.

W niniejszym opracowaniu przyjmuję podział na badania biografii oraz badania oparte na materiałach autobiograficznych niezależnie od tego, że oba rodzaje mieszczą się w nurcie badań o charakterze biograficznym.

Geneza badań opartych na dokumentach autobiograficznych

Badania oparte na materiale autobiograficznym i badania biografii mają bogatą, choć nieco zapomnianą historię. Najprawdopodobniej z powodu wieloletniej domina-

cji w badaniach społecznych orientacji ilościowej, odwołującej się do przesłanek pozytywizmu. Z wyprowadzonej z tego nurtu metodologicznego nadrzędnej zasady obiektywizmu poznania wynikały spory i kontrowersje wokół wiarygodności materiałów biograficznych. Wiele wątpliwości budził również niedostatek wyraźnych dyrektyw metodologicznych, na jakich badania te się opierają.

Początków współczesnych badań opartych na materiale autobiograficznym należy poszukiwać na gruncie polskiej socjologii w latach 20. XX w. Wskazuje się na rok 1918, kiedy to ukazała się praca F. Znanieckiego, napisana we współpracy z W.I. Thomasem, pt. *Chłop polski w Europie i Ameryce*. Dzieło to składa się z 5 tomów, które publikowane były w latach 1918–1924. F. Znaniecki wykorzystał do swoich badań tysiące listów, które wymieniane były między emigrantem Władysławem Wiśniewskim i pozostającymi w kraju członkami jego rodziny. Zbiór listów uzupełniony został o jego obszerną autobiografię.

Wymieniona praca zyskała popularność z tego powodu, że metoda badań dokumentów osobistych po raz pierwszy wykorzystana została na tak dużą skalę. Uważa się, że F. Znaniecki (kierownik Instytutu Socjologii w Poznaniu) był prekursorem badań opartych na materiale autobiograficznym w Polsce i na świecie. Stąd w literaturze niemieckiej badania biograficzne nazywa się „polską metodą”, „polską szkołą” (Fuchs-Heinritz 2005). Chciałabym zaznaczyć, że choć w literaturze w kontekście badań F. Znanieckiego pisze się o „metodzie biograficznej”, to warto pamiętać, że były to badania oparte na materiale autobiograficznym.

W czasie późniejszym, zwłaszcza w dwudziestoleciu międzywojennym oraz w okresie Polski Ludowej, pojawiło się wiele projektów badawczych kontynuujących pomysł F. Znanieckiego. Duże zasługi dla rozwoju badań o charakterze biograficznym w tym okresie przypisuje się Instytutowi Gospodarstwa Społecznego (Jakubczak 1964), ale pracę zgodną z kierunkiem wskazanym przez F. Znanieckiego kontynuowały również Instytut Spraw Społecznych, Instytut Socjologii Wsi przy SGGW oraz inne placówki badawcze.

Pojawiały się także propozycje wykorzystywania materiałów autobiograficznych jako uzupełnienie „klasycznych” badań empirycznych, najczęściej badań ankietowych. Badania o charakterze biograficznym traktowane były także jako faza wstępna badań właściwych. Materiał pochodzący ze wspomnień, który zawierał psychologiczny wizerunek jednostki, prowokował do stawiania pytań. Był więc punktem wyjścia do szeroko zakrojonych badań o charakterze sondażowym. Dawał również możliwość zdobycia głębszej i bardziej rozległej wiedzy o motywacji zachowań. D. Urbaniak-Zajac twierdzi, iż w takim ujęciu badania o charakterze biograficznym mogą stanowić źródło inspiracji badawczych, podstawę do formułowania hipotez, poddawanych weryfikacji w badaniach ukierunkowanych na identyfikowanie prawidłowości (Urbaniak-Zajac 2005, s. 116–117).

J. Bukowski (1974) zauważył, iż zainteresowanie biografiami wzrastało wraz ze wzrostem poziomu niepokoju grup dyskryminowanych w społeczeństwie

(„dostawcy” biografii, wspomnień należeli najczęściej do dyskryminowanych grup społecznych). Eksplozje polskich „wspomnień” były specyficzną reakcją na zbyt długie okresy, w których ludzkie problemy, zwłaszcza chłopów i robotników, emigrantów, nie cieszyły się zainteresowaniem społeczeństwa i nie były rozważane na publicznym forum. Źródłem przekonań J. Bukowskiego były prace wcześniejszych badaczy. Na przykład Romein w swojej publikacji z 1848 r. twierdził, że wzrost zainteresowania biografią zawsze dowodzi upadku przyjętych autorytetów. Stwierdził, że *zawsze kiedy mężczyźni zaczynają wątpić, kiedy stare wartości są odrzucone, a nowe potrzebują uznania, aktywność na polu biografii jest wzmożona* (Bukowski 1974, s. 20).

Podsumowując, początków badań wykorzystujących materiały autobiograficzne poszukiwać należy w Polsce na gruncie socjologii, do której przenikała wiedza oraz inspiracje z innych obszarów nauki (historia, psychologia). Badania o charakterze biograficznym, w których wykorzystywano różne źródła danych (nie tylko autobiograficzne), były również przedmiotem zainteresowania pedagogów, zwłaszcza historyków wychowania (badania biograficzne prowadzone były także w pedeutologii, andragogice). Powstało wiele biografii postaci, mających udział w rozwoju myśli pedagogicznej, dziejów systemu edukacji i innych instytucji wychowawczych. G. Michalski mówi o specyficznym nurcie „biografistyki historyczno-pedagogicznej”, którego kluczowym elementem jest przedmiot badań, najczęściej związany ze zjawiskami edukacyjnymi, a rozpatrywany w kontekście historycznym (w kręgu zainteresowania badacza pozostaje wiedza o czasach, w których żyła jednostka) oraz pedagogicznym (Michalski 2004). Badania biograficzne, które podejmowane są na gruncie historii wychowania, charakteryzują się wykonywaniem podobnych czynności warsztatowych, jak te podejmowane przez historyków czy socjologów. Uwzględniają jednak oprócz aspektów socjologiczno-historyczno-kulturowych kontekst pedagogiczny. *Wkraczają na grunt doktryn pedagogicznych i przejawów ich odbicia w praktyce szkolnej, pozaszkolnej, w rodzinie i środowisku wychowawczym* (tamże, s. 173), co jest specyficzne dla pedagogicznych badań biograficznych.

W kontekście dokonanego w poprzednim paragrafie rozróżnienia należy podkreślić, że na gruncie historii wychowania realizowane były badania biograficzne. W toku postępowania badawczego powstawały biografie, a nie autobiografie. Co nie oznacza, że w procesie tworzenia biografii nie były poddawane analizie materiały autobiograficzne (wspomnienia, pamiętniki).

Badania wykorzystujące materiały autobiograficzne, w których odwoływano się do propozycji F. Znanieckiego, realizowane były na gruncie pedagogiki później niż badania biograficzne, które prowadzone były niemal „od zawsze”. W. Szulakiewicz (2007) uważa, iż szczególne, naukowe zainteresowanie biografiami rozwinęło się już w XVIII w., a zatem znacznie wcześniej niż zainteresowanie autobiografiami.

Sposób pozyskiwania materiału badawczego

Analiza literatury wskazuje, iż sposób pozyskiwania materiału badawczego przez lata nie ulegał istotnym zmianom. Jak już wspomniałam, materiał wykorzystany w badaniach F. Znanickiego został pozyskany w efekcie zgromadzenia korespondencji między emigrantami z Polski w Ameryce i ich rodzinami. Uzupełniono go obszerną autobiografią emigranta.

Sprawdzoną drogą do uzyskiwania materiałów autobiograficznych stały się konkursy. W 1921 roku F. Znanicki zorganizował pierwszy w Polsce i na świecie konkurs na pamiętniki. Zainspirowało to rozwój nurtu tzw. pamiętnikarstwa konkursowego (Chałasiński 1982), inaczej mówiąc, pisarstwa dokumentalno-autobiograficznego. W okresie późniejszym propozycje F. Znanickiego nabrały metodycznego charakteru w pracach J. Szczepańskiego, który doskonalił i popularyzował tzw. metodologię pamiętnikarstwa (Szczepański 1970). W efekcie ponad 500 konkursów zgromadzono unikalny na skalę światową materiał źródłowy.

W związku z prowadzeniem konkursów na pamiętniki istotne znaczenie przypadło prawidłowo sformułowanej odezwie konkursowej. Dużą wagę do jej należytego konstruowania przywiązywał w latach 30. L. Krzywicki (za: Bukowski 1974, s. 24). Wskazywał on na konieczność komponowania odezwy w taki sposób, aby była ona prosta, zrozumiała, a jednocześnie żywa oraz sugestywna. Powinna zawierać rejestr zagadnień do uwzględnienia w pamiętnikach. L. Krzywicki sugerował prowadzenie badania zbiorowości jednorodnej, o podobnym wykształceniu, o zbliżonych warunkach bytowych.

Podobny sposób myślenia prezentował J. Szczepański (1970, s. 150), który również podkreślał znaczenie dobrej konstrukcji odezwy konkursowej, a także konieczność namysłu nad cechami próby badawczej. Autor sugerował:

1) rozważyć, czym dana grupa, społeczność, klasa się cechuje, co jest osobliwego w jej funkcjonowaniu w społeczeństwie. Porównywać społeczności o podobnym poziomie intelektualnym, na podobnym poziomie kulturalnym i społecznym. Unikać jednoczesnego badania – a więc i zwracania się w odezwie do np. inteligencji i robotników. Takie zestawienie działa bowiem zniechęcająco na przyszłych autorów;

2) przedstawić jasne cele konkursu, by przyszły autor nie musiał się ich domyślać;

3) rozważyć możliwość przedstawienia problemów, które powinny być poruszone w relacji autorów;

4) nie narzucać żadnego wzoru, schematu relacji, nie sugerować i nie ograniczać problemów, które mogą zostać przedstawione w opisie;

5) nie używać niezrozumiałych, nieznanych dla odbiorcy sformułowań;

6) podać wysokość nagrody, skład zespołu badawczego, termin nadsyłania prac, adres instytucji, która ogłasza konkurs;

7) rozważyć motywy, do których chcemy apelować, aby skłonić ludzi do pisania. Można apelować do chęci zysku, zarobku, chęci zgromadzenia materiału naukowego, przysłużenia się sprawie społecznej lub narodowej. Nie należy jednak akcentować jednego motywu, aby nie wpłynął on na opis relacji (nie spaczył jej).

Ocenę odezwy konkursowej dla jakości uzyskanego materiału autobiograficznego przeprowadziła J. Przybyłowska, magistrantka J. Lutyńskiego. Z jej badań wynika, że odezwa konkursowa ma istotne znaczenie dla kształtowania się wypowiedzi pamiętnikarskiej. Stwierdziła ona, iż prace obszerne, zgodne z zainteresowaniem poznawczym badacza, powstały jedynie pod wpływem pełnej odezwy, tzn. zawierającej wyżej wymienione elementy (Przybyłowska 1974).

Niezależnie od konkursów na pamiętniki, które były systematycznie prowadzone, J. Lutyński sformułował w 1972 roku sugestię zmiany sposobu pozyskiwania materiału badawczego (za: Bukowski 1974, s. 23). Zaproponował modyfikację badań biograficznych, tak aby miały one wstępną fazę. Badanie byłoby więc dwuetapowym przedsięwzięciem. Sposób ten byłby szczególnie wskazany przy poszukiwaniu badanych poprzez ogłoszenia. Ogłoszenie powinno zawierać prośbę o poddanie rozwadze pewnych faktów, zdarzeń charakteryzujących ewentualnego uczestnika badań. Powinno również zawierać pytanie, jak kandydat wyobraża sobie rozwój problemu, oraz informację, czego dokładnie życzymy sobie, aby napisał. J. Lutyński sądził, iż taka sugestia, której podporządkowałyby się badani, może go skłonić do indywidualnego „śledztwa” oraz dociekań nad własnym życiem. Jeżeli zdarzy się, że uzyskamy zbyt wiele odpowiedzi zwrotnych, powinno się, zdaniem J. Lutyńskiego, wybrać wyłącznie te, które najwierniej charakteryzują warunki środowiska społecznego. A więc większa liczba uzyskanych wypowiedzi pozwala na selekcję kandydatów, na wybór takich społecznych typów, których reprezentanci formułują swoje myśli adekwatnie do oczekiwań badacza. W przypadku gdy liczba odpowiedzi jest zbyt mała, badanie nie powinno być organizowane.

Pytanie, w jaki sposób pozyskiwać materiał biograficzny, aby był on wartościowy poznawczo, towarzyszy również współczesnym refleksjom nad badaniami o charakterze biograficznym. Aktualnie podejmuje się kwestię prawidłowo sformułowanej „zachęty” do opowiadania, w której badacz powinien jasno przedstawić cel przedsięwzięcia badawczego. Zaleca się, aby była ona możliwie otwarta, ogólna i niezawierająca wątku „problematyzującego”. Powinna koncentrować uwagę badanego na następstwie zdarzeń w jego życiu (Prawda 1989). Badacz nie powinien nic sugerować badanemu (Konecki 2000, s. 179). Czasem „zachęta” może zawierać instrukcję dotyczącą formy wypowiedzi, o jaką proszony jest badany, i zakresu tematycznego „historii życia”. Obecnie rzadko przeprowadza się konkursy, ale kiedy się to dzieje, to przy konstrukcji odezwy konkursowej wykorzystuje się zalecenia J. Szczepańskiego².

² Konkursowy sposób zbierania materiału biograficznego został wykorzystany w badaniach realizowanych w roku 1993 i 2003 przez Instytut Pedagogiki i Psychologii Akademii Świętokrzyskiej im. Jana

Uwzględnia się konieczność zamieszczenia informacji o instytucji, która organizuje konkurs, i celach projektu badawczego. Podaje się do wiadomości informacje ułatwiające kontakt z instytucją, wysokość nagrody, skład komisji oceniającej. Współczesne odezwy zawierają dość otwarte sugestie dotyczące oczekiwanej problematyki nadsyłanych tekstów. Sformułowane są w sposób jasny i zrozumiały dla odbiorcy.

W świetle powyższych rozważań można stwierdzić, iż mimo odmienności obecnie podejmowanych przedsięwzięć badawczych istnieje wiele wspólnych zagadnień czy też problemów, z którymi muszą zmierzyć się badacze. Wczesne propozycje sposobu pozyskiwania materiału są nadal aktualne, a problem, jak skłonić ludzi do „najlepszego” opowiadania, nie znalazł jednoznacznego rozwiązania.

Sposób analizy materiału biograficznego

Na łamach czasopism socjologicznych można odnaleźć spory i dyskusje dotyczące sposobów analizy i interpretacji dokumentów pamiętnikarskich. Praktyka badawcza w tym zakresie jest bardziej zróżnicowana niż sposoby pozyskiwania materiału, które wydają się jednolite. Mimo iż prowadzone w Polsce badania oparte na materiałach autobiograficznych wywodzą się z tradycji badań F. Znanieckiego, to jednak biorąc pod uwagę teoretyczne założenia metody biograficznej, a przede wszystkim sposoby analizy materiałów autobiograficznych, można wyodrębnić trzy główne szkoły pamiętnikarskie w Polsce: Znanieckiego, Krzywickiego i Grabskiego.

F. Zaniecki nie sformułował metodycznych wskazań dotyczących sposobu analizy. Jako efekt postępowania badawczego proponował rekonstrukcję psychosocjologicznej syntezy osobowości społecznej autora biografii. Zalecał *wydzielić możliwie najprostsze, a najważniejsze elementy i fakty, następnie zaś badać ich skojarzenia, ich wzajemne oddziaływanie, ich mniej lub bardziej złożone kombinacje* (Znaniecki 1970). Studium pojedynczej osobowości miało być dla badacza jedynie punktem wyjścia do obszerniejszych studiów porównawczych nad różnymi typami osobowości. F. Znaniecki

Kochanowskiego w Kielcach, Pracownię Pamiętnikarstwa Socjopolitycznego Uniwersytetu Warszawskiego oraz Towarzystwo Przyjaciół Pamiętnikarstwa. „Wielki Konkurs na pamiętniki, dzienniki i inne dokumenty osobiste” odbył się pod hasłem *Nauczycielska dojrzałość*. Nadesłane teksty zostały opublikowane w pracy: Dróżka, Gołębiowski (1993).

Innym przykładem może być konkurs pod hasłem: *Moje życie – moje sacrum*, zorganizowany przez Instytut Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego w Kielcach. W chwili pisania niniejszego opracowania konkurs nie został rozstrzygnięty. Organizatorzy oczekują na materiały do końca stycznia 2009.

źródeł trudności analizy upatrywał nie w tym, co pamiętnikarz mówi, lecz w tym, czego nie mówi. Nadrzędnym celem analizy powinno stać się odtworzenie dążności (jawnej i ukrytej) – wyrażenie słowne dążności lub jej braku jest bowiem zdaniem F. Znanieckiego *przynajmniej częściowym społecznym urzeczywistnieniem tej dążności* (tamże, s. 119). F. Jakubczak określił ten sposób analizy materiału badawczego mianem metody konstrukcyjno-typologicznej (Jakubczak 1964).

Uczniem i kontynuatorem koncepcji F. Znanieckiego był J. Chałasiński. Prowadził on wiele analiz materiału pamiętnikarskiego oraz wydał monumentalną pracę pt. *Młode pokolenie chłopów*. W publikacjach J. Chałasińskiego można odnaleźć wzmianki, iż traktuje on metodę biograficzną nie tylko jako socjologiczną, ale również jako metodę historyczną. Podkreślał, iż analiza tekstu nie może pomijać kontekstu historycznego opisywanych doświadczeń. Tylko wtedy można poznać terażniejszość, gdy zna się przeszłość. Można wówczas dostrzec nieuniknioną ciągłość procesów społecznych. Człowiek nie jest bowiem istotą uniwersalną, ale „homo historicus”, ponieważ „historia żyje w człowieku”. Socjolog powinien traktować jednostkę jako *uczestnika rzeczywistości społecznej. Z jednej strony świadome życie jednostki jest wytworem środowiska, w którym wyrasta i uczestniczy, a z drugiej strony sam osobnik przez swe postawy wartościujące i dążenia jest wraz z innymi współtwórcą rzeczywistości społecznej* (Chałasiński 1938, s. 11). J. Chałasiński widział człowieka jako twórcę historii, ludzkie biografie zaś jako jej twórczy składnik, a nie tylko efekt historycznych procesów. Autor podkreślał, iż podejmując analizę materiału biograficznego, szukając w nim fenomenów, nie wolno lekceważyć społeczno-historycznego kontekstu. Według niego historia nie jest nauką, która pyta wyłącznie o to, co jest obiektywne.

J. Chałasiński korzystał z pomysłów F. Znanieckiego. Uzupełnił je o aspekt historyczny, pomijany przez F. Znanieckiego, który twierdził, iż materiał autobiograficzny nie jest dobrym źródłem danych dla historyków, a jedynie dla socjologów (Znaniecki 1970). Zatem J. Chałasiński uzupełnił, uznawany przez F. Znanieckiego za istotny, pierwiastek psychologiczny o kontekst historyczny. Wskazówki metodologiczne J. Chałasińskiego pozwalają odtwarzać zawarte w materiale autobiograficznym postawy i opinie autora, ale przestrzegają przed izolowaniem doświadczeń jednostki z historycznego kontekstu. J. Chałasiński dopuszczał, aby w toku analizy wyselekcjonować z tekstu fragmenty i poszukiwać w nich potwierdzenia własnych sądów badacza, co w kontekście zasady otwartości charakteryzującej współczesne badania jakościowe wydaje się szczególnie kontrowersyjne.

„Metoda Chałasińskiego” spotykała się z krytyką, zarówno w okresie przed-, jak i powojennym. Szczególnie trudno było zaakceptować proponowany przez autora ukierunkowany sposób analizy, sugerujący poszukiwanie w tekście potwierdzenia własnych przekonań. Przypomina to klasyczny model badań empirycznych, w których hipoteza – ogniskująca wstępną wiedzę badacza – stanowi element projektu badawczego. Inne zarzuty, jakie kierowane były w stosunku do metody J. Chałasińskiego, to twierdzenie, iż nazbyt idealizuje świat społeczny i opiera się na jego jedno-

stronnej wizji. Ten zarzut J. Bukowski uważał za nieporozumienie i znaczne uproszczenie koncepcji J. Chałasińskiego. Sądził on, że uczciwość badacza, który czyni fakty społeczne istotnym elementem swoich badań, może wzbogacić indywidualną wizję świata jednostki.

Innym badaczem, który także wykorzystywał dane autobiograficzne, był L. Krzywicki. W latach 20. XX w. redagował kolekcje pamiętników bezrobotnych, chłopów, emigrantów. Autor postrzegał dokument autobiograficzny jako materiał opisujący warunki życia i społeczne relacje. Teoretyczne przesłanki do swoich analiz wyprowadzał z materializmu historycznego. Najogólniej mówiąc, materializm historyczny wysuwa postulat, iż zjawiska świadomościowe powinno badać się jako wtórne, natomiast warunki bytowe jako podstawowe. L. Krzywicki twórczo rozwijał materialistyczne pojmowanie dziejów w teorii genezy oraz wędrówki idei, a także teorię „historycznego podłoża” – co porządkowało od strony filozoficznej problem wzajemnych relacji pomiędzy obiektywną a subiektywną stroną życia społecznego (za: Jakubczak 1964). Odwoływał się do zasad łączenia materiału autobiograficznego z danymi charakteryzującymi wybrane aspekty życia społecznego, zwłaszcza miejsce życia jednostki. Badacz ten używał określenia „region” funkcjonowania człowieka. Analizując materiał autobiograficzny, pokazywał, iż regiony o niskim poziomie industrializacji wywierają wpływ na kształtowanie się kolei losów mieszkańców, na funkcjonowanie instytucji na danym terenie.

L. Krzywicki proponował, by w trakcie weryfikacji interpretacji materiałów biograficznych wykorzystać metody stosowane w statystyce i ekonomii. Metoda statystyczna pozwalała między innymi uchwycić obiektywne cechy grupy pamiętnikarzy jako reprezentantów szerszej zbiorowości. Taka zobiektywizowana charakterystyka miała być ilustrowana materiałem pamiętnikarskim. F. Jakubczak określał ten sposób analizy metodą obiektywno-obrazową i przeciwstawiał ją wspomnianej metodzie konstrukcyjno-typologicznej, charakterystycznej dla reprezentantów szkoły F. Znanieckiego.

Trzecia ze wspomnianych „szkół”, której twórcą i propagatorem był W. Grabski, podkreśla, że opis pewnych sytuacji czy też zachowań podany w autobiografii jest efektem „stylizacji” dokonanej przez autora. W. Grabski nie zalecał przytaczania fragmentów pamiętnika, lecz notowanie częstości występowania poszczególnych rodzajów twierdzeń, wyrażających postawy i opinie, dotyczące określonych faktów. Rezygnował więc z jakościowego opracowywania materiału na rzecz ilościowej analizy treści.

Podobny tok myślenia prezentował B. Gołębiowski (Bukowski 1974). Jego zalecenia prowadziły do ujednoczenia prezentacji danych pochodzących z dokumentów autobiograficznych. Autor proponował opatrzenie każdego dokumentu „metryczką”, w której znalazłyby się następujące informacje: imię badanego, płeć, adres, wiek, rodzinny status, poziom wykształcenia, członkostwo w organizacjach, obecne zajęcie, zawód rodziców, czas, w którym opracowywany był pamiętnik. Równocześnie zalecał

„przegląd oceniający”, który powinien zawierać: rozpoznanie zmiennych kolei losu badanych, ocenę zawartości pamiętników, faktografię, określenie motywacji do pisania pamiętnika, ocenę stylu języka, charakterystykę aktualnie występujących problemów społecznych. Następnie autor proponował sporządzenie karty z indeksami pamiętników i najważniejszymi zagadnieniami w nich zawartymi (data, numer strony). W rezultacie otrzymamy ilościową analizę danych biograficznych.

Pewnego rodzaju uporządkowaniem rozwiązań teoretyczno-metodologicznych, wyrażającym tok myślenia wspomnianych autorów, może stać się propozycja J. Szczepańskiego, dla którego istotne poznawczo wydawało się uchwycenie w materiałach autobiograficznych takich kwestii, jak: przekonania, poglądy, wierzenia, dążenia, upodobania, niechęci, ideały osobiste, świadomość klasowa, świadomość narodowa (Szczepański 1970). Autor wyróżniał 5 metod badań dokumentów autobiograficznych:

1) metodę konstruktywną – polega ona na zgromadzeniu jak największej liczby autobiografii, które analizowane są pod kątem wybranego zagadnienia. Potem badacz przeprowadza interpretację danych z punktu widzenia przyjętych teorii, a następnie dokonuje syntezy, konstruując ogólny obraz badanych zjawisk, zagadnień;

2) metodę egzemplifikacji – przykłady z biografii mają służyć ilustrowaniu i uzasadnianiu pewnych hipotez;

3) analizę treści – struktura całości biografii porządkowana jest na podstawie przyjętych haseł wywoławczych;

4) opracowanie statystyczne – ten sposób analizy materiału autobiograficznego pojawia się wówczas, gdy badacz ma dużą ilość biografii pochodzących z jednorodnej społeczności. Opracowanie polega na ustaleniu zależności między różnymi cechami autorów, ich postawami, dążeniami;

5) analizę typologiczną – ustala się typy charakterystyczne dla różnych zbiorowości. Autor zalecał skategoryzowanie i sklasyfikowanie zdarzeń według pewnego klucza (tamże, s. 148).

W latach 70. XX wieku prowadzone były badania wykorzystujące wszystkie wymienione podejścia. J. Bukowski twierdzi, iż taki stan rzeczy był wyrazem rezygnacji z tendencji do „szczelności metodologicznej” w badaniach. Podstawowej metodologicznej trudności wspomniany autor upatrywał w wyselekcjonowaniu grupy dokumentów do analiz. Za najlepsze rozwiązanie uznał zaznaczanie fragmentów wypowiedzi, które najpełniej reprezentują dany problem we wszystkich zgromadzonych dokumentach. Te dokumenty, w których zaznaczonych fragmentów byłoby najwięcej, proponował poddać następującej procedurze analizy:

1) streszczenie pamiętnika pod kątem całości historii życia i indywidualnych cech, aspiracji społeczno-kulturalnych i postaw autora;

2) stworzenie opisu cech środowiska na podstawie danych o autorze;

3) dokonanie klasyfikacji autorów wypowiedzi, używając informacji zawartych w „metryczce”;

4) ocena, na podstawie pełnego rejestru klasyfikacji, pojedynczych pamiętników (Bukowski 1974, s. 22).

Zarysowane rozbieżności teoretyczno-metodyczne pokazują, jak zróżnicowane treści mogą być efektem analiz i badań biograficznych. Pytania „co obserwować w materiale biograficznym?”, „jak analizować?”, które stawiało sobie wielu autorów, pozostają nadal bez jednoznacznej odpowiedzi.

Niejednoznaczności terminologiczne

W polskiej literaturze z okresu powojennego uważa się, iż klasyczne studium o charakterze biograficznym, jakim stała się praca F. Znanieckiego, oparte zostało na metodzie dokumentów osobistych. Sam autor w swoich tekstach (skrótowa przedmowa do *Życiorysu własnego Władysława Berkana* – 1924 r., przedruk w roku 1974) nie używał jednak takiego określenia. Pisał o badaniu wspomnień, autobiografii. A więc to nie F. Znaniecki był twórcą określenia „metoda dokumentów osobistych”, które funkcjonuje w odniesieniu do jego badań. Trudno jest jednoznacznie ustalić, kto jako pierwszy wprowadził to określenie do literatury. Najbardziej prawdopodobne jest, że zrobił to jeden z kontynuatorów szkoły F. Znanieckiego, J. Szczepański.

J. Szczepański posługiwał się równolegle terminem „dokumenty osobiste” oraz „dokumenty autobiograficzne”. W tekście z roku 1951 pojawiają się już w tytule obie nazwy: *Metoda dokumentów osobistych (autobiograficznych)*³ (Szczepański 1970, przedruk tekstu z 1951). Istnieje przypuszczenie, że to ten badacz jako pierwszy wprowadził do literatury określenie *metoda autobiograficzna*, aczkolwiek trudno to precyzyjnie ustalić.

W połowie lat 60. w literaturze pojawiło się określenie *metoda dokumentów pamiętnikarskich* czy *metoda pamiętnikarska* (J. Kondraciuk, F. Jakubczak – zwolennicy teorii F. Znanieckiego). Nadal powszechnie używane było również określenie *metoda dokumentów osobistych*. Nieco później pojawiło się kolejne określenie – *metoda biograficzno-statystyczna* (A. Wallis). W tym ujęciu biografia postrzegana jest jako źródło danych statystycznych, dostarcza bowiem obiektywnych informacji, względnie łatwo sprawdzalnych. Badania tego typu są w większym stopniu komplementarne i porównywalne.

W latach 70. powszechnie używano wszystkich wymienionych wcześniej nazw metody. Wielu autorów posługuje się równolegle określeniami *metoda autobiograficzna*, i *metoda biograficzna* wtedy, gdy wykorzystywane są dokumenty autobiograficzne, nie podając żadnych kryteriów je rozróżniających. Tak postępował np.

³ Redakcja czasopisma „Kultura i Społeczeństwo” zmodyfikowała tytuł artykułu J. Szczepańskiego, który oryginalnie brzmiał *Metoda dokumentów osobistych*, tłumacząc to tym, że autor posługiwał się równolegle terminem „dokumenty osobiste” oraz „dokumenty autobiograficzne”.

wspomniany już J. Bukowski. Przypominając definicję metody S. Nowaka, stwierdza on, iż badania biograficzne nie są *sensu stricto* metodą, a jedynie konglomeratem różnego rodzaju technik badawczych.

Z analizy literatury nie wynika związek nazewnictwa metody ani z przedmiotem badań, ani dyscypliną naukową, ani okresem historycznym (zwłaszcza w latach 70. XX w). Nie dostrzegam również stosowania rozróżnienia między pojęciami „biografia” i „autobiografia” (niektórzy posługują się zarówno jednym, jak i drugim pojęciem w odniesieniu do tych samych badań). Niejednoznaczność terminologiczna w tym względzie dostrzegalna jest także obecnie. Dwa odrębne nurty w zakresie badań o charakterze biograficznym – badania biograficzne oraz badania oparte na dokumentach autobiograficznych – są z reguły określane jako badania biograficzne.

Można jednak zaakcentować związek nazwy metody z materiałem poddawanym analizie albo preferowanym sposobem analizy tego materiału. Określenie „metoda dokumentów osobistych”, „metoda dokumentów autobiograficznych” wskazuje źródło danych poddawanych opracowaniu. Wraz z realizacją licznych konkursów na pamiętniki nastąpiła zmiana nazwy metody. W literaturze posługiwano się pojęciami „metoda pamiętnikarska” czy też „metoda dokumentów pamiętnikarskich”. Ze względu na proponowany specyficzny sposób analizy materiału pojawiło się jeszcze inne określenie: „metoda biograficzno-statystyczna”. W myśl założeń tego wariantu metody sugerowano zrezygnować z jakościowego opracowania materiału na rzecz ilościowego.

Wartość poznawcza badań o charakterze biograficznym

Wartość poznawcza opracowań o charakterze biograficznym upatrywana jest zwykle w tym, że zebrane dane można postrzegać jako materiał podlegający intersubiektywnej weryfikacji na podstawie dodatkowych, zewnętrznych wobec biografii danych. W tym kontekście podkreślić można zaletę, jaką jest względny obiektywizm analizowanego materiału. Natomiast materiały autobiograficzne (autobiografie, pamiętniki, listy) wyrażają, zdaniem niektórych badaczy, wyłącznie perspektywę ich autora, cechuje je więc subiektywizm. Polemika badaczy dotycząca oceny materiałów o charakterze biograficznym w ramach opozycji: subiektywizm–obiektywizm wciąż jest aktualna. Spór wynika przede wszystkim z przyjmowania różnych założeń poznawczych, co w konsekwencji rzutuje na wybór orientacji oraz procedury badawczej. Współcześnie zwolennicy jakościowej orientacji badawczej, w której obrębie często sytuuje się badania o charakterze biograficznym, uznają możliwość poznania subiektywnej perspektywy za walor.

Akceptacja subiektywizmu relacji autobiograficznych wywodzi się z metody osobistych dokumentów, z koncepcji F. Znanieckiego. Jego przekonanie, że indywidual-

ne doświadczenia realiów społecznych są niezwykle istotne, znalazło wyraz w koncepcji „współczynnika humanistycznego”, która sytuuje się w obszarze orientacji teoretyczno-metodologicznej, określanej mianem humanistycznej socjologii. Koncepcja ta zakłada, iż każde działanie jednostki należy rozpatrywać z perspektywy znaczenia, jakie nadaje mu jednostka. Wskazaniem dla badacza, jest więc przyjęcie perspektywy badanego. Ponadto koncepcja F. Znanieckiego charakteryzuje się związkiem z psychologią, a zwłaszcza z koncepcjami psychoanalityków (autor sugeruje poszukiwanie w relacji badanego nieujawnionych kompleksów, wspomina o działaniu „podświadomych potęg”, które kierują zachowaniem jednostki). Celem analizy dokumentów osobistych, w myśl założeń F. Znanieckiego, jest bowiem rekonstrukcja poszczególnej osobowości, które jest punktem odniesienia szerokich analiz porównawczych nad różnymi osobowościami. Kontynuatorem sposobu myślenia F. Znanieckiego był J. Szczepański. W artykule z 1962 roku zatytułowanym *Die biographische Methode* stwierdził, że badacz powinien widzieć społeczne relacje nie oczyma postronnego obserwatora, lecz patrzeć na nie oczyma uczestników świata społecznego. *Sferą zainteresowania humanisty nie jest świat jednolitych relacji, ale świadomość istnienia innych relacji* (za: Bukowski 1974).

L. Krzywicki wraz ze współpracownikami nie podzielał entuzjazmu F. Znanieckiego dla pozytywnego znaczenia subiektywizmu relacji badanych. Zalecał interpretować informacje o postawach i dążeniach w kontekście warunków materialno-społecznych, w których się zrodziły. Autor dawał wyraz przeświadczeniu, iż ludzie pracy nie deformują otaczającej ich rzeczywistości, w pamiętnikach piszą rzetelną, obiektywną prawdę. Pogląd ten podpierał wynikami prowadzonych równoległe do badań biograficznych, innych badań empirycznych (Jakubczak 1964, s. 56). Koncepcję F. Znanieckiego skrytykował także w latach 50. A. Schaff, twierdząc, iż jest mieszaniną subiektywnego i obiektywnego idealizmu, a ponadto, że jest reakcją na marksistowską naukę o społeczeństwie (Schaff 1952). Natomiast w latach 70. materiał autobiograficzny postrzegany był jako „zręczny podsłuch” faktów i relacji społecznych (Bukowski 1974). Metoda dokumentów osobistych była wykorzystywana w analizach relacji międzyludzkich oraz społecznych procesów, rozwoju osobowości. J. Bukowski dostrzegł wzmożone zainteresowanie autorów tamtego okresu aspektem psychologicznym. Nacisk kładziony był na subiektywne cechy przedstawianych relacji, a wypowiedzi stały się materiałem dla badaczy, którzy byli bardziej zainteresowani człowiekiem aniżeli relacjami społecznymi.

Zasygnalizowana dyskusja toczyła się przede wszystkim w odniesieniu do materiałów o charakterze autobiograficznym. Jeśli autobiografię postrzega się jako opowieść o ludzkim życiu, to musi mieć ona charakter subiektywny. Nie jest bowiem tylko rekonstrukcją własnego życia, lecz także jego interpretacją⁴. Wydarzenia naj-

⁴ J. Szczepański wyróżnia 4 typy wypowiedzi autobiograficznych: autobiografia imienna (indywidualna, o charakterze wyznań), autobiografia chronologiczna (kronika), autobiografia zeznaniowa (samoobrona), autobiografia przybierająca postać wewnętrznej analizy (autobiografia – samoanaliza).

częściej relacjonowane są po latach, co naraża autobiografię na zarzut złudzeń, związanych z „lukami w pamięci”. Inaczej jest w przypadku innych materiałów autobiograficznych, takich jak systematycznie pisane pamiętniki, dzienniki, gdzie zarzut zapomnienia nie ma racji bytu. Trzeba się jednak zgodzić, iż większość materiałów autobiograficznych jest w pewnym zakresie subiektywna. Ostateczna ocena tego stanu rzeczy zależy jednak od przekonań badacza, wynikających z przyjmowanych założeń teoretycznych.

Problem subiektywizmu dotyczy również biografii. Wiele z nich powstaje na podstawie materiałów autobiograficznych. Ponadto często pisane są one przez osoby bliskie bohaterowi biografii, zatem mogą ujawnić się ich prywatne sympatie i antypatie. Również pamięć ma charakter wybiórczy.

Subiektywizm w badaniach społecznych budził zawsze wiele kontrowersji. Stale aktualny jest dylemat i wątpliwości dotyczące wykorzystywania w nauce materiałów opartych na indywidualnych, subiektywnych relacjach badanych. Osobiście uznaję subiektywną perspektywę badanego, jako atrakcyjne poznawczo pole dla rozważań naukowych, natomiast poziom formułowanych uogólnień uzależniony jest od przyjmowanych przesłanek teoretycznych.

Niezależnie od właściwości materiału badawczego warto przypomnieć o kwestii subiektywizmu badacza jako osoby interpretującej materiał biograficzny. Trudno całkowicie wyeliminować jego spojrzenie przez pryzmat własnych doświadczeń, poglądów, uprzedniej wiedzy. Problem ten dotyczy zarówno interpretacji materiałów autobiograficznych, jak i innych wykorzystywanych w badaniach biograficznych. Uważam, iż pomimo ogólnych dyrektyw zalecających neutralną postawę, nie jest możliwe całkowite wykluczenie subiektywizmu badacza. Nie chcąc rozszerzać tego wątku, wspomnę jedynie o możliwej tendencyjnej selekcji problemów poddawanych analizie i opisowi, na co wpływ mogą mieć, między innymi, przyjmowane założenia wstępne, uprzednie doświadczenia badawcze i osobiste. Problem ten podejmowany jest w ramach „współczesnego” podejścia biograficznego m.in. przez W. Szulakiewicza, która zaleca rzetelne przygotowanie merytoryczne badacza, dojrzałość intelektualną, ostrożność w wysuwaniu wniosków, budowaniu uogólnionych twierdzeń (Szulakiewicz 2007).

Zainteresowaniu biografiami towarzyszyły wieloaspektowe dyskusje. Oprócz pytania o wartość subiektywnych relacji pojawiło się pytanie, jaki rodzaj danych można uznać za materiał naukowy. Jak je weryfikować? Wielokrotnie przywoływany F. Znaniecki stwierdził, że w dokumentach autobiograficznych zawarte są dwa typy wypowiedzi:

- wypowiedzi wyrażające ogólne obserwacje, opinie autora o społeczeństwie.

W początkowym okresie F. Znaniecki uważał, iż wiele z tych wypowiedzi nie jest materiałem naukowym, ponieważ za taki uznawał tylko fakty, które poddaje się weryfikacji (Bukowski 1974), ale w 1924 roku prezentował już odmienne stanowisko (Znaniecki 1970). Za doskonały uznał ten materiał, w którym jednostka przedstawia indywidualne, nawet pozbawione obiektywizmu relacje.

• wypowiedzi wyrażające tendencje i oceny autora. F. Znaniecki twierdził, iż te wypowiedzi są materiałem badawczym z tego względu, iż opierają się na faktach społecznych. Nie przekazują informacji o obserwacjach, lecz o rzeczywistości, standardach, regułach, ocenach trendów społecznych autora.

W konsekwencji zmiany swych początkowych poglądów za istotne poznał F. Znaniecki uznał wszystkie typy wypowiedzi autobiograficznych.

Podejście biograficzne ma jedną ogromną zaletę – pozwala rozpoznać punkt widzenia działającej i doświadczającej jednostki tak daleko, jak tylko to możliwe. Materiał naukowy, jakim stawały się listy, pamiętniki, wspomnienia, autobiografie, pisane spontanicznie, bez ingerencji badacza, był bardzo zróżnicowany, a więc trudno porównywalny. Wartość dokumentów autobiograficznych widziano jednak w tym, że oprócz ukazywania specyfiki funkcjonowania jednostki prezentują one jej mentalne nastawienia, opinie, postawy. W rozważaniach nad użytecznością autobiografii w badaniach społecznych zwracano uwagę na możliwości analizy materiału pod kątem różnych przejawów życia społecznego, np. wierzeń, aspiracji, skłonności, upodobań, niechęci, osobowych ideałów, kompleksów, rodzinnych i społecznych relacji, więzi, klasowych i narodowych uprzedzeń, a zwłaszcza społecznego uczenia się, rozwoju, kształtowania się jednostki (por.: Kondraciuk 1969; Prawda 1989; Znaniecki 1970, i inni). Te ostatnie aspekty są szczególnie interesujące z perspektywy badań pedagogicznych.

Podejmując refleksję nad wartością metody biograficznej oraz autobiograficznej, warto zapytać, czy są one metodami naukowymi. W latach 70., kiedy toczyła się relacjonowana dyskusja, mówiąc o metodzie, zwykle miano na myśli określony, powielany sposób zdobywania i analizowania pewnych typów informacji o faktach, które są niezbędne dla rozwiązania zdefiniowanego problemu badawczego. Metoda postrzegana była jako typowy i powtarzalny sposób rozwiązywania problemów. J. Bukowski twierdził, iż przyjmowano w związku z tym pogląd S. Nowaka, że badania biograficzne nie są metodą *sensu stricto*. W przypadku podejścia biograficznego, nie można bowiem mówić o typowym i powtarzalnym sposobie rozwiązywania problemu badawczego. Jest to raczej jeden z typów „kognitywnych aktywności” człowieka (Bukowski 1974). Inni autorzy mówiąc o metodzie biograficznej, mieli na myśli konglomerat różnego rodzaju metod i technik badawczych. Poglądy w tym zakresie nie zmieniły się do dzisiaj. Mimo że w opracowaniach, relacjach z badań, często pisze się o „metodzie biograficznej”, to podejmując tę problematykę na poziomie naukowego dyskursu wielu autorów podziela pogląd sprzed lat, który nie uznawał analizy materiałów biograficznych jako metody naukowej. D. Urbaniak-Zajac w odniesieniu do współczesnej praktyki badawczej stwierdza, że znaczna część projektów, które mieszczą się pod nazwą „metoda biograficzna”, nie spełnia warunków stawianych metodycznemu postępowaniu. Uważa ona, iż *metoda biograficzna nie jest metodą rozumianą jako układ czynności, jej specyfikę ma raczej określać przedmiot zainteresowania – biografia, ale okazuje się, że ten przedmiot również nie jest jednoznaczny*. Proponuje w związku z tym mówić

o *biograficznej perspektywie badawczej*, w ramach której możliwe są różne metody i strategie badawcze (Urbaniak-Zajac 2007; niepublikowany tekst wygłoszony na seminarium).

Uwagi końcowe

Na zakończenie chciałabym przedstawić poznawcze atuty metody autobiograficznej. Podstawową jej zaletą jest dostarczanie informacji o zdarzeniach, faktach z perspektywy działającego i doświadczającego podmiotu. Pozwala ona zaobserwować „ciągłość pewnych zdarzeń”, a nie tylko ich rezultaty. Daje sposobność uchwycenia procesualności danego stanu rzeczy, związków przyczynowo-skutkowych. Odkrywa dane i odpowiada na pytania, które nie zostały postawione przez badacza, lecz są ważne dla uczestnika świata społecznego. Nie występuje zubożająca efekty analizy, wstępna redukcja zagadnień na etapie konstruowania problematyki badawczej. Podejście biograficzne pozwala więc na holistyczny opis kontekstu, w jakim znajduje się badana jednostka.

Mimo powszechnego posługiwania się pojęciem „metoda biograficzna” wydaje się, że w kontekście badań o charakterze biograficznym nie można raczej mówić o metodzie. W ich ramach stosowanych jest wiele strategii badawczych i stanowisk teoretycznych. W polskiej literaturze najczęściej mówi się o metodzie dokumentów osobistych stworzonej przez F. Znanieckiego. Doświadczenia metodologiczne i odmienne założenia sformułowane przez W. Grabskiego i L. Krzywickiego nie doczekały się wnikliwych opracowań, mimo, że zdają się samodzielnie koncepcjami.

Naszkiecowane przeze mnie poglądy koncentrują się głównie na technicznym wymiarze realizacji badań biograficznych. Tylko F. Znaniecki i L. Krzywicki, poza wymiarem technicznym, przywołują również koncepcje teoretyczne. Nie są to jednak metodycznie opracowane propozycje.

Jak wspomniałam, obecnie badania o charakterze biograficznym przeżywają renesans. Mimo jednak zbieżności nazwy metody z tą stosowaną przed laty nie jest to ta sama procedura badawcza. Została ona udoskonalona, rozwinięta. Losy jednostki badane są z wielu perspektyw, u których podłoża znajdują się odmienne założenia epistemologiczno-ontologiczne. *D. Urbaniak-Zajac formułuje tezę, iż opracowane współcześnie metody badań jakościowych nie są bezpośrednią kontynuacją rozwiązań z przeszłości. Są one z jednej strony bardziej ugruntowane teoretycznie, a z drugiej metodycznie opracowane.* Metodyczność postępowania można dostrzec w wykorzystywanych aktualnie metodzie wywiadu narracyjnego, metodzie teorii ugruntowanej, obiektywnej hermeneutyki, metodzie dokumentarnej.

Bibliografia

- ADAMSKI W., 1963, *Metoda dokumentów osobistych*, Studia Socjologiczne, nr 1.
- BUKOWSKI J., 1974, *Biographical Method in Polish Sociology*, Zeitschrift für Sociologie, Jg. 3, H. 1.
- CHAŁASIŃSKI J., 1938, *Młode pokolenie chłopów*, t. I, Spółdzielnia Wydawnicza „Pomoc Oświatowa”, Warszawa.
- CHAŁASIŃSKI J., 1963, *Pamiętnikarstwo młodego pokolenia wsi jako przejaw kultury współczesnej*, Kultura i Społeczeństwo, nr 4.
- CHAŁASIŃSKI J., 1982, *Pamiętnikarstwo jako świadectwo przeobrażeń narodu polskiego*, wstęp do: *Pamiętniki Polaków 1918–1978: antologia pamiętnikarstwa polskiego*, t. 1, opr. B. Gołębiowski, M. Grad, F. Jakubczak, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- DOBROWOLSKA D., 1992, *Przebieg życia – fazy – wydarzenia*, Kultura i Społeczeństwo, nr 2.
- DRÓŻKA W., GOŁĘBIOWSKI B., 1993, *Moja twarz jest niepowtarzalna*, Wyd. Jedność, Kielce.
- FUCHS-HEINRITZ W., 2005, *Biographische Forschung*, VS Verlag, Wiesbaden.
- GRABSKI W., 1936, *Pamiętniki chłopów a środowisko społeczne wsi polskiej*, Przegląd Socjologiczny, t. IV.
- JAKUBCZAK F., 1964, *Metoda dokumentów pamiętnikarskich w badaniach społecznych IGS*, Studia Socjologiczne, nr 4.
- KONDRACIUK J., 1969, *Metoda dokumentów pamiętnikarskich w badaniu postaw młodzieży wiejskiej*, Kultura i Społeczeństwo, nr 3.
- KONECKI K., 2000, *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, PWN, Warszawa.
- MICHALSKI G., 2004, *Źródła do badań biograficznych w historii wychowania*, [w:] T. Jałmużna, J. Michalska, G. Michalski, *Konteksty i metody w badaniach historyczno-pedagogicznych*, Impuls, Kraków.
- NOWAK S., 1956, *Studia z metodologii nauk społecznych*, PWN, Warszawa.
- PRAWDA M., 1989, *Biograficzne odtwarzanie rzeczywistości*, Studia Socjologiczne, nr 4.
- PRZYBYŁOWSKA I., 1974, *Próba empirycznej analizy czynników wpływających na wypowiedzi pamiętnikarskie uzyskane w konkursie*, Studia Socjologiczne, nr 1.
- SCHAFF A., 1952, *Metoda dokumentów osobistych a społeczne badania terenowe*, Myśl Filozoficzna, nr 3.
- SZCZEPAŃSKI J., 1970, *Metoda dokumentów autobiograficznych w naukach społecznych*, Kultura i Społeczeństwo, nr 1.
- SZULAKIEWICZ W., 2007, *Biografistyka w polskiej historiografii edukacyjnej*, [w:] W. Jamrożek (red.), *Powiązania rodzinne wśród twórców polskiej teorii i praktyki edukacyjnej*, Wyd. Poznańskie, Poznań.
- URBANIAK-ZAJĄC D., 2005, *Pedagogiczna perspektywa w badaniach narracyjno-biograficznych*, [w:] L. Koczanowicz, *Narracje – (auto)biografie – etyka*, DSWE, Wrocław.
- URBANIAK-ZAJĄC D., 2007, *Biograficzna perspektywa badawcza*, niepublikowany referat wygłoszony na seminarium poświęconym badaniom biograficznym, zorganizowanym przez Zakład Andragogiki i Gerontologii Społecznej UŁ.
- WALLIS A., 1969, *Informacje biograficzno-statystyczne jako źródło do badania procesów kulturowych*, Kultura i Społeczeństwo, nr 1.
- ZNANIECKI F., 1970, *Znaczenie dokumentów autobiograficznych dla badań socjologicznych*, Kultura i Społeczeństwo, nr 3.

Special character of Polish autobiographic research. Genesis and development up to the 1970's of the 20th century

The main aim of this paper is to perform beginning of a biographic method as a “Polish method”. The concept of biographic and autobiographic researches has a long tradition, both in Poland and in the

world, especially in Germany. The author of this article shows the development of autobiographic researches in Poland and by the way explains two key words: “biographic” and “autobiographic”. The author describes effects of the analysis of archival literature. It allows to notice several methods of collecting and analyzing research materials. The text contains reflections about cognitive value of biographic researches.